Nataša Dolović, independent researcher, Croatia

Odraz identiteta autistične žene kroz strip i grafičke novele

Abstract: Reflection of Autistic Woman's Identity through Comics and Graphic Novels

The aim of this research is to surpass clichéd definitions of autism and focus on a new perspective that transcends conventional medical approaches, opening up space for understanding neurodiversity through a metaphorical world. This world, filled with symbols and narratives, allows the shaping of subjective reality through artistic language, questioning identity in the context of transience, stigma, and self-acceptance. The research focuses on the identity of autistic women through the literary expressions of comics and graphic novels, specific forms of expression in which they articulate their identity of invisible disability, confronting challenges of acceptance and fear of stigma. The goal is to discover whether there are unique linguistic, narrative, and visual structures that reflect their neurodiversity and how, through symbolic language, they reinterpret their own reality.

Keywords: identity, autistic women, comics, graphic novels, self-help strategies

1. Uvod

Identitet ženskog autizma[1] višeslojan je fenomen koji se oblikuje kroz interakciju individualnih iskustava, društvenih normi i kulturnih očekivanja. American Psychiatric Association (50) ovu kompleksnu neurorazvojnu teškoću definira kao poremećaj u socijalnoj komunikaciji, uz intenzivne, fokusirane i sužene interese uz ponavljajuće radnje unutar spektra heterogenih slika osobnosti. Postmodernističko razumijevanje ljudskog postojanja uvodi koncept neurorazličitosti, naglašavajući nužnost prihvaćanja svih individua u njihovoj jedinstvenosti, u svjetlu raznolikih identiteta (Johnson

i Olson 8). Ova paradigma poziva na dekonstrukciju uniformnih normi i društvenih standarda, ističući važnost priznavanja i vrednovanja različitosti kao integralnog dijela ljudskog iskustva. Upravo u tom kontekstu ne želimo neurorazličitost ženskog autizma percipirati kao devijaciju i poremećaj, već kao bogatstvo koje obogaćuje kolektivnu stvarnost i doprinosi stvaranju inkluzivnijeg društva ne umanjujući time poteškoće njihova invaliditeta.

Ženski autizam, često neprepoznat i zanemaren, izdvaja se svojom suptilnošću i nijansama koje se ne podudaraju s tradicionalnim stereotipima. Iako se temelji na istim neurobiološkim mehanizmima kao kod muškaraca, njegova manifestacija kod žena često ostaje skrivena, zamaskirana sofisticiranim strategijama prilagodbe koje omogućavaju „nevidljivost" naznaka (Miller et. al. 333; Beggiato et al. 680). Ove žene, s urednim ili iznadprosječnim govorno-jezičnim i intelektualnim vještinama, suočavaju se s izazovom koji zahtijeva dublje i specifičnije razumijevanje. Rodna dimenzija autizma tako postavlja pitanja o dijagnostičkim pristranostima i nužnosti prilagodbe pristupa u prepoznavanju i interpretaciji ženskih iskustava autizma (Gould 704).

Dok se znanstvene rasprave usmjereno bave instrumentalnim pristranostima, autistične djevojke i žene ostaju integralni dio naše svakodnevice, suočene s marginama društvenih normi prihvaćenosti. Njihova jedinstvenost, koja ne pristaje na standardizirane okvire, potiče ih da traže dublje, autentičnije oblike postojanja, gdje svakodnevni trenutci postaju lakši. U ovoj potrazi za vlastitom istinom one otkrivaju ljepšu, potpuniju stvarnost, unatoč preprekama koje im društvo nameće. Chellew et al. (249) potvrđuju da u ranom djetinjstvu rodne razlike u manifestacijama autizma nisu jasno izražene, no s odrastanjem postaje sve izazovnije prepoznati autistične naznake, osobito kod žena, čiji su simptomi često suptilniji, a razvijene strategije maskiranja otežavaju njihovo prepoznavanje (vidi Mandy et al. 1157-60).[2]

S obzirom na izazove s kojima se autistične žene suočavaju u društvenim i dijagnostičkim okvirima, neophodno je prepoznati potencijal umjetničkih alata poput stripa i grafičkih novela, koji otvaraju jedinstvene kanale za izražavanje identiteta i introspektivnih doživljaja. Ovi mediji devete umjetnosti omogućavaju vizualno oblikovanje emocionalnih iskustava koja se odvijaju na granici društvenih očekivanja i unutarnjih, duboko ukorijenjenih previranja unutar fluidnog i teško definiranog identiteta. Kroz ovaj kreativni izraz autistične žene imaju priliku istraživati složene dimenzije vlastitog bića, stvarajući narative koji im pomažu u očuvanju mentalnog zdravlja i

autentičnosti u svijetu koji često ne prepoznaje njihovu unutarnju stvarnost. U skladu s tim u okviru ovog rada odabrala sam strip mlade autistične djevojke, grafičku novelu žene koja traži svoj identitet u introverziji jastva i grafičku novelu odrasle žene koja kasno spoznaje vlastiti autizam. Njihovi vizualno narativni oblici izražavanja artikuliraju različite razvojne i iskustvene pozicije te time pridonose interpretaciji fenomena. Analitičkim pristupom umjetničkim izrazima stripa i dviju grafičkih novela nastojim čitateljima ponuditi uvid u duboku emocionalnu i kognitivnu dinamiku koja označava iskorak iz tradicionalno i medicinski normiranih opisa autizma (APA, 50). U tim umjetničkim izričajima prepoznajemo složene emocionalne konflikte koji se isprepliću u potrazi za osobnim, egzistencijalnim pitanjima, gdje umjetnost, u ovom slučaju strip i grafičke novele, postaje most koji povezuje unutarnje, intimne svjetove s vanjskim društvenim okvirom.

Kroz kvalitativnu interpretativnu analizu utemeljenu na vizualnoj semiotici (Gunther i Van Leeuwen, 35) naglasak je stavljen na odraz identiteta kao relacijskog i procesualnog konstrukta triju različitih žena, jedinstvenih u svojim odrazima jastva[3] i potrazi za razlozima postojanja. U skladu s tim, djela su odabrana prema kriterijima psihoemocionalnih previranja i dinamike u odnosu na dob te na odraz spoznaja i doživljaja (ne)autizma: (1) adolescentica koja je dobila dijagnozu i svjesna je svojeg autizma, (2) žena koja u potrazi za vlastitim identitetom ocrtava moguće autistično iskustvo, ali drugačije definirano, te (3) žena koja je kasno dobila dijagnozu nakon što se prethodno samoidentificirala kao autistična. Takvi kriteriji omogućavaju uvid i analizu odraza identiteta s različitih razvojnih i iskustvenih pozicija kroz njihove vizualno narativne elemente. To može doprinijeti razumijevanju kompleksnosti i ljepote autističnog iskustva, čineći ga istovremeno univerzalno prepoznatljivim i duboko osobnim.

2. Koncept identiteta i autistične žene u kontekstu apstraktne kreacije

„Tko sam?" i „Kamo pripadam?" česta su pitanja povezana s identitetom, samosviješću i pripadnošću autistične žene te se mogu analizirati kroz psihološke, socijalne i kulturne te filozofsko-ontološke okvire.

Iz psihološke perspektive, Eriksonov razvojni model (1968) naglašava važnost psihosocijalnih kriza u oblikovanju identiteta tijekom života. Mišljenja sam da se u fazi „autonomija nasuprot srama i sumnje" (18 mjeseci do 3,5 godine) postavlja temelj razvoja identiteta (48). Kroz iskustva uspjeha i pogrešaka dijete razvija osjećaj autonomije, ponosa i samopouzdanja te počinje razumijevati volju i kontrolu nad vlastitim postupcima. Ovaj razvoj samosvijesti preduvjet je za kasnije oblikovanje identiteta. U adolescenciji Eriksonova faza „identitet nasuprot konfuziji uloga" (51) pruža jasniji okvir za razumijevanje autističnih karakteristika, koje postaju vidljivije tek u tom razdoblju, što je u skladu s istraživanjem Mandy et al. (1146). Kellyjeva teorija osobnih konstrukata (1970), koja raspravlja kako ljudi organiziraju svoje iskustvo svijeta kroz jedinstvene skupove mentalnih konstrukata ili filtera, može biti vrlo značajna u kontekstu identiteta autistične žene. Kelly raspravlja da stvoreni konstrukti oblikuju naš identitet, ali također mogu stvoriti unutarnji sukob i nesigurnost kada se pokušavaju uskladiti s neurotipičnim očekivanjima, što vidi kao opasnost u „akumulativnom fragmentalizmu" (1). Za autistične žene ovaj proces može biti posebno složen zbog izazova u prepoznavanju i prilagodbi vlastitih modela i konstrukata identiteta u skladu s društvenim očekivanjima, pri čemu one prikupljaju brojne informacije, često ih ne interpretirajući adekvatno, zbog čega se onda gubi smisao. Rogers sa svojom teorijom koncepta jastva (1954) dodatno ističe važnost samopoimanja i autentičnosti, naglašavajući da je pitanje „Tko sam ja?" bitno za samospoznaju i osobni rast, što je temelj opće dobrobiti i uravnoteženog mentalnog zdravlja (35). U tom kontekstu Rogers vjeruje da je okosnica očuvanja mentalnog zdravlja u tome da osoba bude svjesna svojih unutarnjih emocija i da ih može izraziti na autentičan način, bez pokušaja da ih potisne, iskrivi ili se prilagodi vanjskim pritiscima (35). To znači da bi osoba trebala imati „pristup" svojim stvarnim osjećajima, a ne onima koje smatra društveno prihvatljivima. Autistične žene često se suočavaju s izazovima u održavanju koherentnog osjećaja identiteta, što je povezano s teškoćama u prepoznavanju i razumijevanju vlastitih misli, emocija i ponašanja (Leedham et al. 139–43). One otežavaju proces samospoznaje i društvene integracije, što zasigurno utječe na razvoj identiteta i emocionalnu regulaciju. Leedham et al. ukazuju da prilagodba i maskiranje vlastite osobnosti mogu rezultirati unutarnjim sukobima i osjećajem nesklada, što utječe na samosvjesnost i emocionalnu (ne)stabilnost (139–43).

Socijalni i kulturni čimbenici posebno su značajni za razumijevanje ženskog autizma (Mo et al. 951; Kanfiszer et al. 662). Seers i Hogg ističu da se autistične žene suočavaju s posebnim psihološkim i emocionalnim izazovima, uključujući prepreke koje proizlaze iz društvenih i kulturnih čimbenika (1554). Unutar socijalnog i kulturnog okvira, prema postmodernom shvaćanju, autistične žene razvijaju različite „maske" ili strategije maskiranja za bolje društveno prihvaćanje. Prema Miller et al. „maskiranje je proces u kojem osoba, namjerno ili nenamjerno, skriva određene aspekte svoje osobnosti kako bi izbjegla štetu" (300). Autori dalje navode da se maskiranje javlja i kod autističnih i kod neautističnih osoba, pri čemu se često uključuje imitacija drugih kao društvena strategija ili osjećaj emocionalne iscrpljenosti izazvan maskiranjem. Obje skupine ističu da maskiranje doprinosi osjećaju otuđenosti od vlastitog identiteta, negativno utječe na njihovo blagostanje, a u nekim slučajevima može biti povezano s pojavom suicidalnih misli (South et al. 8). Objašnjenje takvih misli možemo naći u knjizi Liquid Modernity Zygmunta Baumana, objavljenoj 2000. godine, gdje autor raspravlja o konceptu identiteta kao fluidnom i promjenjivom, gdje se jastvo oblikuje kroz odnose s Drugim, onim koji je drukčiji od nas (91). Ta samospoznaja različitosti dovodi do propitkivanja „Tko sam ja?" i – često – do sumnje u vlastiti identitet. S tim u svezi, Giddensova teorija socijalne refleksivnosti (1878) naglašava kako „pojedinci u modernom društvu kontinuirano preispituju i oblikuju svoje identitete, često u skladu s društvenim očekivanjima" (122). Ovo je posebno značajno za autistične žene koje, svjesne svoje različitosti, osjećaju potrebu da se prilagode neurotipičnim normama, što može rezultirati značajnim kognitivnim i emocionalnim opterećenjem. Osvrćući se na norme, Novosel naglašava da unatoč povećanoj participaciji žena u društvenim sferama tradicionalne rodne uloge u Hrvatskoj i dalje pretežno opterećuju žene obiteljskim obavezama (53). Iako postoji ideal ravnopravnosti, društvena očekivanja održavaju neravnotežu, pri čemu muškarci preuzimaju samo određene segmente obiteljskih zadataka (69–71). Ovakva kontradikcija nedvojbeno oblikuje konstrukciju ženskog jastva, osobito u kontekstu percepcije različitosti i neravnoteže između individualnih težnji i društvenih očekivanja. Ti izazovi mogu biti osobito izraženi kod autističnih žena u odnosu na razumijevanje i usklađivanje s dominantnim očekivanjima. Prema teoriji simboličke interakcije koju raspravlja George H. Mead, ljudi koriste zajedničke simbole (riječi, fraze, geste) kako bi se međusobno razumjeli, čime oblikuju svoju percepciju, ponašanje i identitet (117). Meadovu teoriju povezat ću s Wittgensteinovim[4]

pogledom da značenje ovisi o upotrebi simbola unutar jezičnih igara u specifičnim društvenim sustavima. Za autistične žene jezične navike i komunikacijski obrasci unutar osobnih životnih prostora oblikuju njihov identitet utemeljen na iskustvima, a odstupanja od tih okvira mogu izazvati anksioznost i nesigurnost. Gardiner (1981) opisuje identitet kao inherentni paradoks suvremene kulture (350). S jedne strane on podrazumijeva istovjetnost s nekim ili nečim, dok s druge strane označava različitost, naglašavajući da nismo svi jednaki. Taj paradoks posebno dolazi do izražaja u nastojanju pojedinca da se prilagodi društvenim normama većine, istovremeno težeći autentičnom izražavanju vlastitog jastva.

U filozofsko-ontološkom kontekstu koji istražuje prirodu i konstrukciju identiteta valja spomenuti Lichtensteinov koncept dinamičnosti identiteta (1963), koji nam može pomoći objasniti kako se kreira identitet u kontekstu ženskog autizma, posebice u „dilemi samoobjektivizacije" (192). To nosi unutarnji sukob jastva, individualne introspekcije u odnosu na to kako me drugi doživljavaju. Autistične žene često imaju poteškoća u prepoznavanju i izražavanju vlastitih identiteta, što može dovesti do imitacije drugih jer ne prepoznaju jasne društvene smjernice za vlastito ponašanje (Seers i Hogg 1555). Te prilagodbe nisu samo reakcija na vanjski pritisak, već i pokušaj izgradnje vlastitog identiteta u kontekstu neurotipičnog društva, što dovodi do specifičnih izazova u procesu socijalne integracije i samorazumijevanja (Hull et al. 308). Zašto je samorazumijevanje kod autističnih osoba važno objašnjava Elmos analizirajući njihovu samosvijest (109). On dolazi do saznanja da se autistične osobe suočavaju s teškoćama u prepoznavanju vlastitih spoznaja, razumijevanju svojih i tuđih misli i emocija te povezivanju ponašanja s različitim društvenim kontekstima. Te se poteškoće prvenstveno očituju u psihološkom, a ne fizičkom aspektu samosvijesti. Slijedom navedenoga, strip i grafičke novele pružaju strukturnu podršku procesima samorazumijvanja jer omogućavaju eksternalizaciju i samouvid. Iako smo pisali da se identitet oblikuje kroz interakcije s drugima, otežano samorazumijevanje, osobito kod autističnih žena, jasno pokazuje njihove poteškoće u razumijevanju društvenih odnosa i pravila. Posljedica su toga internalizirani problemi u odrasloj dobi (Davico et al. 83). Kasno prepoznavanje autizma kod žena znatnije otežava proces subjektivacije autističnog identiteta, jer su njihove osobitosti često prikrivene ili pogrešno interpretirane, što može dovesti do dugotrajnih problema s mentalnim zdravljem. Ako interpretiram ovo kroz prizmu Giddensove socijalne refleksivnosti, strip i grafičke

novele autističnih autorica mogu postati alat za „demaskiranja", u kojem se pritisci neurotipične „normalizacije" ne samo prikazuju nego i kritički transformiraju kroz sekvencijalnu vizualnu naraciju. Filozofsko-ontološki kontekst upotpunit ću još i teorijom Niklasa Luhmanna, po kojoj su društveni i psihički sustavi operativno zatvoreni, ali komuniciraju putem specifičnih kodova (87). Autistične žene mogu razviti vlastite komunikacijske kodove ili načine izražavanja koje koriste unutar svojeg sustava identiteta. Ovi kodovi mogu biti različiti od onih koji se koriste u društvenim sustavima u kojima se nalaze, što može dovesti do iskrivljene slike ili percepcije vlastite „različitosti". Način na koji autistične žene doživljavaju i izražavaju emocije može se razlikovati od društvenih očekivanja, što može utjecati na njihovu percepciju sebe samih i kako ih drugi doživljavaju. Ova perspektiva može se primijeniti na identitet ženskog autizma kao Luhmannov „autopoietični sustav" (85), koji se razvija kroz unutarnju komunikaciju vlastitog sustava (u ovom slučaju autistične žene) kao autokreacija te kroz interakciju s društvenim sustavima. U kontekstu identiteta autističnih žena ovo nam može pomoći razumjeti kako njihova osobna percepcija i samorazumijevanje (unutar njihova „zatvorenog" psihičkog sustava) mogu biti pod utjecajem kulturnih i društvenih očekivanja svakodnevnog života. Za njih razvoj identiteta nije samo proizvod unutarnje samoanalize, već i rezultat kompleksne mreže komunikacija i interakcija s vanjskim svijetom, što može znatnije utjecati na njihovu mogućnost da se integriraju u društvo i očuvaju mentalno zdravlje. Upravo strip i grafičke novele mogu djelovati kao operativno zatvoreni u smislu slobode odabira vizualno narativnih elemenata sukladno njihovu psihičkom sustavu i kodovima, ali i kao emocionalno otvoreni koncepti, pri čemu se odrazi trenutnih identiteta daju čitatelju na uvid i interpretaciju. Prema Kressu i Van Leeuwenu takav se proces može razumjeti kroz koncept vizualne gramatike, gdje su mentalna previranja i emocije prikazani kroz narativne (45) i vizualno-lingvističke strukture (76–79), koje doprinose oblikovanju identiteta kao dinamičnog procesa samospoznaje i samootkrivanja.

Integracijom triju teorijskih pristupa potiče se promišljanje identiteta kao rezultata interakcije unutarnjih psiholoških procesa i vanjskih društvenih utjecaja, uključujući izražavanje kroz vizualne medije poput stripa i grafičkih novela.

3. Strip i grafičke novele

„Jezik i riječi su mi strani načini razmišljanja. Sve moje misli su poput puštanja različitih vrpci u videorekorderu moje mašte."(Grandin 142; autistična žena)

Razmišljanje u slikama, što je često prisutno kod autističnih osoba (Bled et al. 9–10), nosi nam zanimljivu poveznicu sa stripovima i grafičkim novelama. Ovakav način razmišljanja uključuje vizualiziranje misli u obliku slika ili scena umjesto uobičajenog verbalnog ili tekstualnog načina razmišljanja te se prirodno uklapa u format stripa i grafičke novele, gdje su slike najvažniji element pripovijedanja.

Prema Hrvatskoj enciklopediji strip (engl. comic strip – „smiješna traka") niz je crteža koji prikazuju određenu priču. Strip se sastoji od najmanje dvaju crteža, a priča nastaje kroz logičko i uzročno-posljedično povezivanje tih crteža u svijesti čitatelja uz tekst unutar oblačića. Suvremeni stripovi namijenjeni odrasloj publici i bave se ozbiljnijim temama često se nazivaju grafičkim novelama (2013–2024).

Od Supermanova uzdizanja 1938. godine i mračnog sjaja Batmana iz 1939. superjunaci su postali odrazi ljudske težnje za nadilaženjem vlastitih granica. No unutar njihovih priča isprepliće se dublji motiv, koncept alter ega, slojevita igra identiteta koja odražava unutarnje konflikte, društvena očekivanja i potisnute čežnje. Tony Stark, vizionar okovan vlastitim izumima, postaje Iron Man (1963.), dok se dr. Bruce Banner, rastrgan između razuma i bijesa, preobražava u nesputanog zelenog diva Hulka (1962.). Princeza Diana, odrasla među Amazonkama, pod plaštem Diane Prince postaje Wonder Woman (1941.), a forenzičar Barry Allen, stopljen sa svjetlom brzine, poprima lik The Flasha (1956.). Noćni svijet Daredevila (1964.), u kojem slijepi odvjetnik Matt Murdock osluškuje pravdu, svjedoči o snazi identiteta izgrađenog na granici tame i iskupljenja (vidi Bonser; Cook i Frey).

Spomenimo još da su grafičke novele, proizišle iz stripa, oblik sekvencijalne umjetnosti koja nadilazi narativne okvire stripova na koje smo navikli, donoseći dublje i složenije priče ispunjene introspektivnim i socijalno sveprisutnim temama (McTaggart). Dok su stripovi često u serijama i namijenjeni mlađim čitateljima, grafičke novele otvaraju prostor za ozbiljnije književne i vizualne ekspresije, oblikujući perspektive u kojima se susreću subjektivna iskustva i kolektivna svakodnevica. Ugovor s Bogom (1978.) Willa Eisnera ili Miš (1980.) Arta Spiegelmana svjedoče o

moći ovih medija u oslikavanju traume i povijesnih sjećanja. Ove vizualne naracije nisu samo priče, one su introspektivna putovanja kroz složene emocionalne pejzaže. Ovdje želim spomenuti doprinos Hillary L. Chute, američke teoretičarke i povjesničarke stripa i grafičkih novela, koja u svojem kultnom djelu Graphic Women: Life Narrative and Contemporary Comics iz 2010. kroz pet eseja o poznatim američkim strip umjetnicama i njihovim autobiografskim djelima duboko raspravlja o emocionalnim previranjima te u nizu fragmenata slobodnog izražavanja otkriva ženske identitete i njihova iskustva seksualnosti, partnerskih odnosa, estetike i trauma koje se nose od djetinjstva. Ona ih naziva „grafičkim narativima" (3), što zapravo i jesu, baš kao i odabrana djela ovog rada. U sinergiji slike i teksta grafičke novele pružaju dublji emocionalni doživljaj, omogućujući prikaze unutarnjih stanja kroz simboliku boje, kompozicije, ekspresije lica, kratkih sekvenci (vidi kasnije u primjerima stripa i grafičke novele). Možemo reći, u tom spoju riječi i slike čitatelj ne samo da percipira, već i osjeća ulazeći u ritam svijesti likova, gdje se unutarnji svjetovi pretaču u vidljive forme, čineći emocije opipljivima i iskustveno bliskima, čime nas mogu dotaći na najranjivijim mjestima naše duše, gdje se poistovjećujemo ili čak stapamo sa samom pričom.

4. Zrcala identiteta i mentalnoga zdravlja

Razmišljajući o konceptu alter ega u superjunacima, zapravo otkrivamo sliku složenosti ljudskog identiteta, gdje se ljudska jedinstvenost suočava s unutarnjim konfliktima i društvenim očekivanjima (Craig 30). Ova dualnost ističe suprotnosti između javne slike i privatnog života, gdje identitet postaje fluidan i prilagodljiv (Feinberg). Ove priče nameću ljudsku potrebu za prilagodbom u društvu koje zahtijeva „maske" za preživljavanje, bilo da je riječ o nekom izvanzemaljskom biću poput Supermana, koji mora preživjeti na planetu Zemlji, ili je riječ o ranjivoj duši Brucea Waynea, koji se noću bori protiv zla i nepravde koji su mu uzeli roditelje. Carpenter i Crow napominju da grafički oblik omogućava prikaz nijansi unutarnjih iskustava koje je teško izraziti riječima, pružajući prostor za emocionalno i psihološko istraživanje (156). Svakako, ovaj oblik umjetnosti omogućuje izražavanje složenih emocija, što doprinosi traženju unutarnje ravnoteže i smirenosti u svijetu koji zahtijeva različite prilagodbe.

Maskiranje (camouflage) kod autističnih žena odnosi se na svjesne i nesvjesne strategije kojima one pokušavaju prikriti svoje „različitosti" kako bi se uklopile u kulturna i društvena očekivanja

(Miller et al. 336). Te strategije „preživljavanja" djevojčice počinju koristiti već u ranom djetinjstvu, postupno učeći kako prikriti svoju autentičnu osobnost pod utjecajem zahtjeva okoline. Pažljivo promatraju i „upijaju" tuđe društvene interakcije, oblikujući vlastite odgovore, govorne fraze i izraze lica kao nevidljive maske, pamteći ih i oponašajući u različitim situacijama. Svaka gesta, osmijeh i pogled postaju lekcije kojima uče kako opstati u svijetu, skrivajući svoj unutarnji svemir, nastojeći izgledati što je moguće prihvatljivije. No svaki novi društveni izazov nosi sa sobom teret skrivene jedinstvenosti i neurorazličitosti. Alaghband-Rad et al. (2002) ističu da maskiranje može olakšati prilagodbu i poboljšati uklapanje. Tu možemo razumjeti potrebu za maskiranjem.

„Maske omogućuju čistu društvenost, neovisnu o okolnostima moći, nelagode i osobnih osjećaja onih koji ih nose" (Bauman 95).

I tako, u toj težnji da pripadamo, prikrivanje sebe samih nosi iskrivljenu subjektivnu stvarnost, osjećaj zbunjenosti s mogućim ishodom socijalne izolacije i otuđenja. Iako maskiranje može pomoći u izbjegavanju socijalne stigmatizacije, ono dolazi uz značajnu emocionalnu cijenu, vodi k iscrpljenosti, tjeskobi, depresiji, pa čak i gubitku osjećaja vlastitog identiteta (Alaghband-rad et al. 7; Gould 704). Nevidljivi tereti introspekcije, neprestano preispitivanje identiteta i borba s mentalnim zdravljem tiho opterećuju duše autističnih žena, narušavajući kvalitetu života i ravnotežu unutarnje harmonije. Polazeći od te spoznaje, ulazimo u interpretativnu analizu predložene devete umjetnosti, u kojoj prepoznajemo pozitivne mogućnosti stripa i grafičkih novela.

5. Identitet ženskog autizma kroz strip i dvije grafičke novele

U stripovima i grafičkim novelama priča se otkriva kroz spoj slika i riječi, omogućavajući čitateljima da je osjete duboko i na različitim razinama. Za autistične žene koje razmišljaju u slikama (Bled et al.) ovakav način pripovijedanja prirodniji je i lakše razumljiv jer odražava njihov unutarnji svijet bez opterećenja verbalnim normama. Ilustracije prenose emocije, akciju i atmosferu s neposrednim odrazom snage trenutnog identiteta, stvarajući most između svijeta vizualnog razmišljanja i duboko osobnih narativa.

5.1. Strip: Bezimeni strip Ine Vuk[5] (2024)

Mlada autistična umjetnica Ina, koja je dobila dijagnozu autizma u svojoj šesnaestoj godini, koristi crtanje kao oblik samoterapije i introspekcije, pomažući sebi da razumije i izrazi svoje osjećaje te da „pobjegne od stvarnosti koja joj često djeluje neprijateljski[6] . Inin strip odražava unutarnje borbe, strahove, ali i sposobnost da kroz umjetnost stvori svjetove u kojima može slobodno istraživati vlastiti identitet i odnos s okolinom. Likovi koje stvara simboliziraju njezin pogled na svijet, gdje se nepoznato (stvorenje) pokazuje kao pomagač, dok su ljudi (čovjek) često izgubljeni i nesigurni. Inina umjetnost pruža uvid u unutarnju stvarnost, prikazujući kako se osjeća u društvu i kako koristi crtanje kao sredstvo komunikacije sa sobom i s drugima. Kroz svoj strip ona pokazuje koliko joj znače kreativnost i umjetnost u procesu samospoznaje i borbe s vlastitim osjećajima.
Slika 1. Bezimeni strip Ine Vuk. Reproducirano uz suglasnost autorice.[I2]

„Ja crtam za svoju radost, uz taj hobi ja upoznajem samu sebe, izražavam svoju kreativnost te svoju perspektivu svijeta.

SO... THIS IS THE END. HUH?
YEAH... IT STILL TRIGGERS ME THE FACT THAT CREATURE LIKE YOU COULD HELP US
YOU COULD SAY THAT.
WHAT A SHOCK, HUH?

Za mene je crtanje i stvaranje svjetova prikazivanje same sebe, koju ja maskiram. Ljudi danas jako osuđuju, strah me pokazati sebe kakva jesam jer sam tad 'ne dobrodošla' u grupi i teško mi je reći koliko se puno maskiram i tko sam zapravo. Crtanje i lutanje u mojoj mašti najbolji mi je lijek za bijeg iz stvarnosti."

Strip na slici veliki je Inin projekt za koji nije sigurna hoće li ga završiti jer joj se čini prezahtjevnim, ali zna da bi trebao imati četiri stranice. Kaže da joj crtanje uzima puno vremena, no uzimajući u obzir njezinu pedantnost, predanost radu i minuciozne detalje, možemo razumjeti ovu mladu umjetnicu koja polazi Srednju likovnu školu i već treću godinu zaredom sudjeluje na različitim likovnim manifestacijama. Prikazanu sliku objašnjava kao: „pustolovinu u kojoj ljudima pomažu stvorenja koja oni smatraju čudovištima. Prikazan je razgovor između čovjeka i stvorenja, gdje se čovjek pita kako to da im pomažu preživjeti. Stvorenje odgovara da ljudi troše puno energije i vremena kako bi dobili odgovore koji nemaju smisla, a onda traže pomoć od lika iz knjige koju su sami napisali. Čovjek nije zadovoljan odgovorom, ali ne raspravlja, već samo komentira: 'To je smiješna slika čovječanstva', i odlazi iza vrata."

Zaista očekujem vidjeti cijelu priču jer je teško ne primijetiti da Čovjek i Stvorenje koračaju u istom smjeru. Zanimljiv je i način na koji Ina vidi Stvorenje, veliko, lijepo, maskirano u tijelu žene, dok je Čovjek malen i djeluje inferiorno, ali zahvalno što uopće postoje Stvorenja koja žele pomoći ljudima. Ova divna metafora otvara nam put za razmišljanje. Ina koristi metafore na specifičan način, koji pokazuje njezinu jedinstvenu perspektivu. Ovdje moramo spomenuti znanstvene sumnje koje prenosi Happé – da autistične osobe imaju poteškoća s razumijevanjem i upotrebom metafora (281). Ina Vuk kroz svoju umjetnost dokazuje suprotno te možda u analizama ovakvih djela leže neistražene manifestacije naznaka ženskog autizma o kojima raspravljamo. Strip ne samo da odražava emocije, već služi i kao alat za razumijevanje i izražavanje složenih osjećaja te introspektivne perspektive. Metafore koje koristi nisu konvencionalne, već pomalo i konceptualne unutar njezina svijeta, prilagođene njezinoj jedinstvenoj percepciji, omogućujući joj da kroz umjetnost istraži vlastiti identitet i suoči se s izazovima koje nosi neurorazličitost. Ovim stripom Ina stvara svijet bogat konceptualnim metaforama koje reflektiraju jedinstvenu introspektivnu percepciju, a metafore služe kao most između svojih emocija i umjetničkog izraza. „Čudovišta koja pomažu ljudima" preokreće očekivanja, ukazujući na prihvaćanje različitosti i prepoznavanje

podrške u nepoznatom ili zastrašujućem. „Ljudi su mali, stvorenja su velika" simbolizira osjećaj inferiornosti pred vlastitim emocijama ili vanjskim silama koje ih nadmašuju, dok istovremeno sugerira zahvalnost za njihovu prisutnost. Vrata kao simbol prijelaza odražavaju neizvjesnost i promjenu, dok se pustolovinu bez kraja veže uz kontinuirano traganje za smislom i identitetom na putu ljudskog postojanja.

5.2. Grafička novela Nevidljive razlike: Priča o životu s Aspergerovim sindromom, odrastanju i životu u punom koloru autorice Julie Dachez i ilustratorice Mademoiselle Carolline (Invisible Differences: A Story of Asperger's, Adulting, and Living a Life in Full Color. 2020)

Nevidljive razlike Julie Dachez i Mademoiselle Caroline grafička je novela prvi put objavljena u Francuskoj 2016. godine (La différence invisible). Prikazuje život mlade žene, Marguerite, koja se suočava s izazovima neidentificiranog autizma i osjeća se različitom od ljudi oko sebe, ali ne zna kako to objasniti. Mnoge se mlade djevojke i žene mogu poistovjetiti s Marguerite i njezinim životnim izazovima. Marguerite je preosjetljiva na buku, mirise i dodire, pati od pojačane socijalne anksioznosti u profesionalnom i intimnom životu te se teško snalazi u komunikaciji s drugima zbog doslovnog razumijevanja humora i socijalnih pravila koja često, za nju, imaju skrivena značenja. Kao veliki ljubitelj životinja ugodnije se osjeća u njihovu društvu nego među ljudima. Ima specifične prehrambene navike, izbjegava meso, ribu, mliječne proizvode, gluten, poriluk, češnjak i luk. Ove specifičnosti u percepciji i životu Marguerite prikazane su u nijansama crvene, žute i zelene boje, koje se provlače kroz ilustracije. Autorice koriste boje kao simboličke alate koji odražavaju unutarnje emocionalne procese i iskustva, baš kao što konceptualne metafore povezuju apstraktne pojmove (poput emocije) s konkretnim doživljajima (Lakoff i Johnson 15–17, 92). Ono što posebno privlači u ovoj grafičkoj noveli jest način na koji autorice koriste boje kako bi naglasile emocije. U početku dominantne su nijanse crne boje s detaljima crvenih cipela. Prema Nijdam siva i tamna paleta metaforički mogu predstavljati zbunjenost i tugu (3), što opisuje njezinu usamljenost i tjeskobu, dok žuta boja simbolizira promjenu s novom životnom energijom (3), što objašnjavamo

emocionalnim olakšanjem i razumijevanjem. Paleta crne boje s crvenim cipelama naglašava kontrast između opće atmosfere i pojedinačnih elemenata, prenoseći time određene poruke. Crna boja često simbolizira težinu, sjetu, izolaciju i emocionalnu dubinu, što je prikladno za Margueritine osjećaje otuđenja i nesigurnosti u društvenom kontekstu. Kao dominantna boja ona može reflektirati monotoniju ili teret svakodnevice, gdje se njezin svijet doima hladnim, suzdržanim i emocionalno opterećenim. S druge strane, crvene cipele u oštrom kontrastu s crnom paletom privlače pažnju i mogu simbolizirati strast, individualnost, energiju ili unutarnju borbu. Nijden crvenu boju povezuje s ljutnjom, emocionalnošću i ljubavlju (3), pa crvene cipele u kojima hoda naša junakinja predstavljaju latentnu želju za promjenom, izražavanjem ili bijegom od ograničenja koja je sputavaju. Ovaj detalj može upućivati i na trenutke kada se njezin unutarnji svijet pokušava probiti kroz tamnu pozadinu njezina života. Crna boja i crvene cipele zajedno stvaraju snažan vizualni kontrast koji simbolički prikazuje sukob između otuđenosti i želje za izražavanjem autentične sebe. Cipele koje nosi Marguerite možemo tumačiti kao metaforu za njezin put kroz konfuziju i socijalne prepreke, koje joj uzrokuju emocionalnu anksioznost. Kako Marguerite doživljava trenutke emocionalnog olakšanja ili introspekcije nakon što joj bude postavljena dijagnoza Aspergerova sindroma[7] , svijetle boje mogu služiti kao metafora za prosvjetljenje ili postizanje unutarnje jasnoće. U konceptualnim metaforama svjetlost se često koristi kao simbol za otkrivanje, razumijevanje ili izlaz iz problema („vidjeti jasno”, „zračenje nade”). Tako se s novim spoznajama boje u njezinim ilustracijama mijenjaju, a Marguerite postaje zagovornica i edukatorica o Aspergerovu sindromu.

Ova grafička novela postaje važan alat za podizanje svijesti o neurorazličitosti i razumijevanju autističnih i neautističnih osoba. Priča ostavlja dubok dojam i bilo bi korisno da je prevedena na hrvatski jezik. Pružila bi nam iznimnu literaturu koja bi mogla pomoći mnogim djevojkama i ženama da bolje razumiju svoj svijet različitosti i započnu transformativno putovanje s novim perspektivama.

5.3. Grafička novela Tiha djevojku u bučnom svijetu: Priča jednog introverta (Quite Girl in a Noisy World: An Intrpvert's Story) autorice Debbie Tung (2017.)

Ova grafička novela posebno privlači pozornost jer se u njoj ne spominje autizam eksplicitno, već je riječ autobiografskom djelu koje nudi duboko osoban i introspektivan prikaz unutarnjeg svijeta žene koja se bori s osjećajima nesigurnosti, socijalne anksioznosti i poteškoćama u socijalnim interakcijama. Kroz brojne priče i prizore iz svakodnevnog života autorica istražuje izazove koje donosi svakodnevica te nudi naznake koje dotiču prizmu autističnog iskustva koji nije identificiran. Tematske sekvence koje se pojavljuju u narativu uključuju: (1) težnju za osamljenošću kao rezultat socijalne anksioznosti i povlačenja; (2) izbjegavanje socijalnih situacija zbog nedostatka interesa za aktivnosti koje su tipične za vršnjake; (3) strah od komunikacije koji proizlazi iz socijalne i opće anksioznosti; (4) nesigurnost u romantičnim vezama uslijed manjka samopouzdanja; (5) izazove u održavanju prijateljstava zbog fokusiranosti na vlastite interese; (6) strategije suočavanja kroz izbjegavanje socijalnih interakcija i korištenje zaštitnih mehanizama; (7) problem donošenja odluka uzrokovan anksioznošću zbog društvenih očekivanja; (8) povlačenje u introspektivu; (9) unutarnju napetost između vlastitih potreba i društvenih očekivanja te proces osnaživanja kroz donošenje odluka o promjeni životnog stila; (10) teškoće u radnom okruženju, osobito u prilagodbi socijalnim normama i izražajnim zahtjevima; (11) samoprihvaćanje kao motiv, gdje se pronalazi snaga u autentičnosti. Ove tematske cjeline oblikuju fenotipske karakteristike ženskog autizma, koje su izražene u grafičkoj noveli Daches i Mademoiselle Carolline, gdje se otvoreno govori o autizmu. S druge strane, autorica Tung svoje stanje opisuje kroz koncept introvertiranosti, ističući kontrast između vlastite sklonosti povlačenju i očekivanog ekstrovertiranog ponašanja okoline. Janowsky et al. (208) objašnjavaju da su ekstroverti društveno usmjereni, dok su introverti introspektivni i selektivni u odabiru socijalnih odnosa u kojima uživaju, ali pri čemu doživljavaju brži energetski zamor, zbog čega se povlače kako bi obnovili snagu. Međutim, za razliku od klasične introverzije, kod Tungove socijalne interakcije ne donose čak ni privremenu ugodu, već su percipirane isključivo kao društvena obveza, što može ukazivati na autizam (Sedgewick et al. 1298). Također, anksiozne epizode upravo započinju u socijalnim interakcijama i komunikaciji, a jedinu sigurnost pruža joj mladić (kasnije suprug) koji je razumije te ponekad „podilazi" samo da se ona osjeća dobro, čime ga autorica stavlja na pijedestal obožavanja. Tungova kroz nekoliko navrata u svojim ilustracijama postavlja pitanje razloga za življenjem i razmišlja kako bi bilo najbolje da sve stane,

sugerirajući suicidalne misli, koje su vrlo česte kod introverta (Lacy 142), a i autističnih žena (South et al. 8).

Tiha djevojka u bučnom svijetu Debbie Tung otkriva duboke, svakodnevne borbe, ali i radosti kroz jednostavne, kratke sekvence i introspektivne crteže, ponekad i bez riječi, koje rezoniraju s emocionalno osjetljivim osobama. Ovaj pristup poziva čitatelje na osobnu refleksiju, potičući ih da kroz crtanje i pisanje istraže vlastite misli i osjećaje. Spoj kreativnog izraza postaje alat samopomoći, jačajući samosvijest i potičući unutarnji rast, čineći pozitivan utjecaj na mentalno zdravlje.

6. Zaključak

Provedena interpretativna analiza unutar okvira istraživanja pruža važne implikacije za postojeća znanja o autističnim ženama. Strip i grafičke novele ovdje su prikazani kao modus odraza njihova identiteta te se mogu čitati kao svjedočanstva autopoietičnih procesa kroz koje se njihov identitet istražuje. Hillary L. Chute naziva to „idiomima svjedočanstva" (idioms of witness) (3) – kada oblici vizualnih narativa postaju elementi svjedočanstva egzistencijalne potrage. Debbie Tung eksplicitno ne tematizira autizam, nego introverziju, no njezina grafička novela ostavlja otvoren interpretativni prostor za prepoznavanje i autističnih obilježja. Protagonistica se, kroz izmjenu slika, oblačića s riječima i praznina, traži u potrebi za kontinuiranim samopropitivanjem, pri čemu svako ponuđeno objašnjenje funkcionira kao privremeno uporište razumijevanja sebe. U svojem diskursu to stanje naziva introverzijom. Nasuprot tome, Ina Vuk u sekvenci stripa jasno pozicionira autizam unutar vlastite doživljajne realnosti te upravo kroz tu spoznaju počinje graditi identitet na stabilnijim i autentičnijim identitetskim uporištima. Dok se subjektivacija kod Debbie Tung odvija kroz nesigurno traganje bez konačne semantičke stabilizacije, proces samopercepcije kod Julie Dachez postupno vodi prema odgovorima koji imaju osnažujući učinak na njezino jastvo, uz dodavanje elementa boje kao odraza emocionalnog osnaživanja. Od jednostavnih crteža, slika, okvira i praznih prostora do minucioznih detalja i dubokih metafora, strip i grafičke novele razotkrivaju odraze koji oblikuju i razvijaju identitet autističnih žena, ukazujući pri tome na njegovu fluidnu, dinamičnu i osjetljivu prirodu shodno Luhmannovim autopoietičnim sustavima. Stoga stripovi i grafičke novele pružaju alat za izražavanje onima koji razmišljaju u slikama, omogućavajući im da lakše komuniciraju

složene emocije i iskustva (Sinervo i Freedman 9–10), ne definirajući identitet a priori, već nudeći slobodu stvaranja unutar dinamike procesa vizualnog i narativnog izražavanja. Vizualizacija misli, afekata, tjelesnih stanja i osobnih iskustava omogućena je kroz strip i grafičke novele koje nisu opterećene društvenim očekivanjima i zadanim pravilima. Takvo kreativno izražavanje daje pozitivnu strategiju preživljavanja koja omogućava redefiniranje svrhe vlastitog postojanja izvan društvenih ograničenja i kao takvo daje oblik psihološke samopomoći autističnim ženama i nudi plodno tlo za buduća istraživanja. Interdisciplinarnim pristupom fenomenu od interesa jačamo svjesnost o rodnim razlikama i otvaramo prostor za dublje razumijevanje autističnih žena i njegova utjecaja na identitet, društvene odnose i mentalno zdravlje (Sunagawa). U skladu s tim, buduća istraživanja ženskog autizma trebala bi biti usmjerena na autobiografske narative kao relevantan izvor epistemološke i ontološke autentičnosti. Stoga strip i grafičke novele otvaraju prostor fragilnosti autističnih žena, omogućujući promišljanja o identitetu kroz sekvencijalne odraze koji su istodobno strukturirani kao vizualni narativi i dani na interpretaciju. Točnije, predstavljaju legitimno mjesto istraživanja ženskog autizma, a ne tek ilustraciju devete umjetnosti.

Bibliografija

Alaghband-rad, Javad et al. „Camouflage and Masking Behavior in Adult Autism.” Frontiers in Psychiatry, sv. 14, 2023, str. 1–9. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1108110

American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders. 5th ed., 2013.

Bauman, Zygmunt. Liquid Modernity. John Wiley & Sons, 2013.

Beggiato, Anita, et al. „Gender Differences in Autism Spectrum Disorders: Divergence among Specific Core Symptoms.” Autism Research, sv. 10, br. 4, 2017, str. 680–89.

Bled, Clara, et al. „Thinking in Pictures in Everyday Life Situations among Autistic Adults.” Plos one , sv. 16, br. 7, 2021, str. 1–14.

Bonser, Randal. Comics, Graphic Novels, and Manga: The Ultimate Teen Guide. Rowman & Littlefield, 2017.

Carpenter, Alyssa i Crowe, Chris. „Healing the Hurt: Creating a Graphic Novel that Repairs the Damage of Mental Health Problems.” Journal of Undergraduate Research, sv. 1, 2017, čl. 156.

Chellew, Tayla, et al. „The Early Childhood Signs of Autism in Females: A Systematic Review.” Review Journal of Autism and Developmental Disorders, sv. 11, br. 2, 2024, str. 249–64.

Chute, Hillary L. Graphic Women: Life Narrative and Contemporary Comics. Columbia University Press. 2010.

Cook, Mike P. i Frey, Ryle. „Using Superheroes to Visually and Critically Analyze Comics, Stereotypes, and Society.” SANE Journal: Sequential Art Narrative in Education, sv. 2, br. 2, 2017, čl. 1.

Craig, Briana, „The Superhero Inside: Exploring the Minds of Ourselves and our Superheroes.” Senior Honors Projects, 2010-current, 591, 2018.

Davico, Chiara et al. „Internalizing Disorders and Female Autism.” Autism Spectrum Disorder: Understanding the Female Phenotype, priredili Luigi Mazzone, Martina Siracusano i Kevin A. Pelphrey, Cham: Springer International Publishing, 2024, str. 83–98.

Dachez, Julie et al. Invisible Differences: A Story of Asperger's, Adulting, and Living a Life in Full Color, first edition. Oni-Lion Forge Publishing Group, LLC, 2020.

Erikson, Erik H. Identity Youth and Crisis. W. W. Norton & Company, Inc, 1968.

Feinberg, Todd E. Altered Egos: How the Brain Creates the Self. Oxford University Press, 2001.

Gardiner, Judith K. „On Female Identity and Writing by Women.” Critical Inquiry, sv. 8, br. 2, 1981, str. 347–61.

Giddens, Anthony. Social Theory Today. Stanford University Press, 1987.

Gould, Judith. „Towards Understanding the Under-recognition of Girls and Women on the Autism Spectrum.” Autism, sv. 21, br. 6, 2017, str. 703–05.

Grandin, Temple. „How People with Autism Think.” Learning and Cognition in Autism, priredili Eric Schopler i Gary B. Mesibov, Springer US, 1995, str. 137–56.

Happé, Francesca. G. „Understanding Minds and Metaphors: Insights from the Study of Figurative Language in Autism.” Metaphor and Symbol, sv. 10, br. 4, 1995, str. 275–95.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 2013 – 2024. https://enciklopedija.hr/clanak/strip. Pristupljeno 18. studenog 2024.

Hull, Laura, et al. „The Female Autism Phenotype and Camouflaging: A Narrative Review.” Review Journal of Autism and Developmental Disorders, br. 7, 2020, str. 306–17.

Janowsky, David S. et al. „Myers Briggs Type Indicator Personality Profiles in Unipolar Depressed Patients.” The World Journal of Biological Psychiatry, sv. 3, br. 4, 2002, str. 207–15.

Johnson, Malynda i Olson, Cristopher J., prir. Normalizing Mental Illness and Neurodiversity in Entertainment Media: Quieting the Madness. Routledge, 2021.

Kanfiszer, Lucie, et al. „'I was just so different': The Experiences of Women Diagnosed with an Autism Spectrum Disorder in Adulthood in Relation to Gender and Social Relationships.” Autism , sv. 21, br. 6, 2017, str. 661–69.

Kelly, George A. „A Brief Introduction to Personal Construct Theory.” Perspectives in Personal Construct Theory, sv. 1, br. 29, 1970, str. 1–25.

Kress, Gunther i Theo Van Leeuwen. Reading Images: The Grammar of Visual Design. Routledge, 2020.

Lacy, O. W. „Nonthreatening, Objective Psychometric Identification of Students at Risk for Depression and/or Suicidal Behavior.” Journal of College Student Psychotherapy, sv. 4, br. 3–4, 1990, str. 141–64.

Lakoff, Georg i Johnson, Mark. Metaphors We Live by. University of Chicago Press, 2008.

Leedham, Alexandra, et al. „'I was exhausted trying to figure it out': The Experiences of Females Receiving an Autism Diagnosis in Middle to Late Adulthood.” Autism, sv. 24, br. 1, 2020, str. 135–46.

Lichtenstein, Heinz. „The Dilemma of Human Identity: Notes on Self-transformation, Self-objectivation, and Metamorphosis.” Journal of the American Psychoanalytic Association, sv. 11, br. 1, 1963, str. 173–223.

Luhmann, Niklas. „The Autopoiesis of Social Systems.” Journal of Sociocybernetics, sv. 6, br. 2, 2008, str. 84–95.

Mandy, William, et al. „The Development of Autistic Social Traits across Childhood and Adolescence in Males and Females.” Journal of Child Psychology and Psychiatry, sv. 59, br. 11, 2018, str. 1143–51.

McTaggart, Jenny. „Graphic Novels: The Good, the Bad, and the Ugly.” Teaching Visual Literacy: Using Comic Books, Graphic Novels, Anime, Cartoons, and More to Develop Comprehension and Thinking Skills, priredili Nancy Frey i Douglas Fisher, Corwin Press, 2008, str. 27–46.

Mead, George H. „Social Psychology and Behaviorism.” Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist, priredio Charles W. Morris, University of Chicago Press, 1934, str. 1–8.

Miller, Danielle, et al. „'Masking is life': Experiences of Masking in Autistic and Nonautistic Adults.” Autism in Adulthood, sv. 3, br. 4, 2021, str. 330–38.

Mo, Stella, et al. The Impact of Socio-cultural Values on Autistic Women: An Interpretative Phenomenological Analysis.” Autism, sv. 26, br. 4, 2022, str. 951–62.

Nijdam, Niels A. (2009). „Mapping emotion to color.” Book Mapping Emotion to Color, 2009, str. 2–9.

Novosel, Smiljana L. „Društveni položaj žena u Republici Hrvatskoj: žena i obitelj (1999.–2016.).” Politička misao, sv. 55, br. 1, 2018, str. 53–73.

Rogers, Carl R. Pscyhotherapy and Personality Change. University of Chicago Press, 1954.

Sedgewick, Felicity, et al. „Gender Differences in the Social Motivation and Friendship Experiences of Autistic and Non-autistic Adolescents.” Journal of Autism and Developmental Disorders, br. 46, 2016. str. 1297–306.

Seers, Kate i Hogg, Rachel. „'You don’t look autistic': A Qualitative Exploration of Women’s Experiences of Being the 'autistic other.'” Autism, sv. 25, br. 6, 2021, str. 1553–64.

Sinervo, Kalervo A. i Freedman, Ariela. „Feeling Your Pain: Empathy in Comics.” Journal of Graphic Novels and Comics, sv. 13, br. 4, 2022, str. 554–70.

South, Mikle, et al. „Unrelenting Depression and Suicidality in Women with Autistic Traits.” Journal of Autism and Developmental Disorders, br. 50, 2020, str. 3606–19.

Sunagawa, Mikiko. „How Much of My True Self Can I Show? Social Adaptation in Autistic Women: A Qualitative Study.” BMC Psychology, sv. 11, br. 1, 2023, čl. 144.

Tung, Debbie. Quiet Girl in a Noisy World: An Introvert's Story. Andrews McMeel Publishing, 2017.

Vuk, Ina. Bezimeni strip. Neobjavljeno, osobno vlasništvo, 2024.

Wiggins, Lisa D., et al. „DSM-5 Criteria for Autism Spectrum Disorder Maximizes Diagnostic Sensitivity and Specificity in Preschool Children.” Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology , sv. 54, 2019, str. 693–701.

[1] Osobne preferencije terminologije sukladne su terminologiji unutar autistične zajednice pri čemu preferiram korištenje izraza „autizam" i „stanja spektra autizma" (SSA), kao i „identity-first" jezik poput „autistična osoba". Vidi Bottema-Beutel, Kristen et al. Avoiding ableist language: suggestions for autism researchers. Autism in Adulthood. vol. 3, no. 1, 2021, pp. 1–12.

[2] O ovom problemu vidi studiju Lai, Meng-Chuan, et al. Sex/gender differences and autism: setting the scene for future research. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, vol. 54, no. 1, 2015, pp. 11–24.

[3] „Jastvo." Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, https://www.enciklopedija.hr/clanak/jastvo. Pristupljeno 16. studenog 2024. Ovaj pojam naglašava dubinu ljudskog iskustva vlastite egzistencije i identiteta, ističući suptilne razlike koje čine svakog pojedinca jedinstvenim, čak i kada naizgled dijele sličnosti, poput blizanaca.

[4] Ludwig Wittgenstein, jedan od najznačajnijih filozofa 20. stoljeća, dao je velik doprinos filozofiji jezika i teoriji spoznaje. U svom djelu Philosophical Investigations ističe da značenje riječi ne proizlazi iz njihove fiksne definicije, već iz njihove uporabe u specifičnim društvenim situacijama. Središnji pojam njegove kasnije filozofske misli jest koncept „jezičnih igara" (language games), kojim objašnjava kako jezik djeluje unutar različitih životnih okolnosti i prema pravilima specifičnima za određene kontekste (Wittgenstein 5). Prema ovoj perspektivi razumijevanje jezika temelji se na njegovoj praktičnoj primjeni, a ne na unaprijed određenoj semantičkoj strukturi. Vidi više Wittgenstein, Ludwig. Philosophical Investigations. Translated by G. E. M. Anscombe, Basil Blackwell, 1953.

[5] Pseudonim mlade autorice.

[6] Tekst unutar navodnih znakova odražava Inine riječi iz naših osobnih razgovora i rasprava.

[7] DSM-5 objedinjuje prethodne dijagnoze autizma, Aspergerova sindroma, dezintegrativnog poremećaja u djetinjstvu i PDD-NOS pod naziv „poremećaji spektra autizma" (SSA), klasificirajući ih prema tri razine potpore radi veće dijagnostičke osjetljivosti kod male djece. ICD-11 se, za razliku od DSM-5, koristi potkategorijama koje uzimaju u obzir intelektualne sposobnosti i jezične

vještine, dok DSM-5 naglašava poteškoće u socijalnoj komunikaciji i repetitivnim obrascima ponašanja kao ključne kriterije. Vidi American Psychiatric Association; Wiggins et al.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License